

УДК 94:323.2(474.2)"XX/XXI"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-20-10>

Мудрієвська І.І.

<https://orcid.org/0000-0002-8594-7126>

ПОДОЛАННЯ ТОТАЛІТАРНОГО СПАДКУ В ЕСТОНІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Досліджено особливості процесу подолання тоталітарного спадку в Естонській Республіці наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Виявлено, що Естонії після відновлення незалежності відбулися відновлення конституційного порядку, державних структур та зміна політичної еліти внаслідок вільних виборів. Висвітлено, що в Естонії були збудовані нова законодавча база та економічна система, розпочалася розбудова засад громадянського суспільства, що надали їй можливість претендувати на інтеграцію до спільноти західної демократії вже в останньому десятиріччі ХХ ст.

Зазначено, що успіх дерадянізації Естонської Республіки зумовлений повною відмовою від залишків системи СРСР. Виявлено, що Естонія доклала значних зусиль для створення власної системи національної безпеки у напрямі створення власних спецслужб, армії і вступу до НАТО, також щодо захисту національних інтересів у вирішенні мовних питань і отримання естонського громадянства.

Констатовано, що Естонська Республіка на державному рівні зберігає пам'ять про радянські репресії. Дослідженню окупаційних періодів та злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Естонії приділена велика увага як з боку держави, так і громадських установ. В цьому контексті варто відмітити діяльність Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства, Естонського інституту історичної пам'яті, Музею окупацій та свободи Vabati, Меморіалу жертвам комунізму, також заплановано створення Міжнародного музею жертв комунізму.

Акцентовано, що на сучасному етапі досвід модернізаційних змін в цій країні вважається найбільш успішним серед країн пострадянського простору. Зроблено висновок, що цей досвід є дуже корисним для наслідування і в Україні, так як Естонії вдалося здійснити рішучі кроки для подолання практик радянського минулого у політичній, економічній, громадській сферах, розбудови держави на базі національних і європейських цінностей, реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: Естонія, відновлення, незалежність, тоталітарний спадок, подолання, реформи, інтеграція.

Процес зміни політичного режиму від тоталітарного до демократичного є складним і довготривалим. Успішне подолання перехідного періоду, будівництво та зміцнення демократичного політичного режиму залежить від рішучості політичних лідерів та суспільства.

На сучасному етапі вагомого значення набуває вивчення досвіду практик подолання тоталітарного спадку країн Балтії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує Естонська Республіка, яка відповідно до соціально-економічних критеріїв виявилася однією з найуспішніших серед країн пострадянського простору. Естонії вдалося в стислі терміни здійснити комплексне реформування політичної, економічної,

соціальної сфер та успішно інтегруватися до європейських та євроатлантичних структур. Варто зауважити, що безальтернативна прозахідна орієнтація та інтеграція у відповідні структури розглядалися Естонією як єдиний шлях збереження суверенітету та зміцнення національної державності. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю пильного вивчення українською стороною естонського досвіду демонтажу тоталітарного спадку та демократичного транзиту, який призвів до кардинальних змін в житті країни та суспільства, становищі на міжнародній арені, що є вельми цінним для України.

Наукова розробка теми дослідження отримала доволі суттєве висвітлення у роботах закордонних, передусім естонських, а також американських науковців. Вагомий доробок представляє видання Естонської академії наук з нагоди 30-ої річниці незалежності Естонії, що містить матеріали про початок відновлення Естонської державності і прийняття Декларації про суверенітет Естонії 16 листопада 1988 р., спогади очевидців, привітання з цієї нагоди [1].

Серед естонських вчених проблематику відновлення незалежності Естонії, національної ідентичності досліджує історик, політолог Р. Руутсоо [2; 3]. Теми подолання тоталітарного спадку та відновлення відкритого естонського суспільства торкався у своїх працях правозахисник Ааду Олль [4].

Проблеми особливостей національного нарративу та будування естонської нації, культурної пам'яті стали предметом дослідження естонського науковця з Таллінського університету – М. Тамм [5], збереження естонської національної ідентичності американського вченого Дж. Ракфельдта [6].

Глибоким аналізом позначені роботи професора Тартуського університету А. Касекампа, що стосуються політичних змін в Естонії у 1990-х рр., естонської політики історичної пам'яті [7; 8]. Нашу увагу привернула також монографія «Історія балтійських країн» (“A history of the Baltic states”, 2010), в якій А. Касекамп приділяє особливу увагу ХХ ст., упродовж якого країни Балтії здобули незалежність, але також пережили окупацію як Радянським Союзом, так і нацистською Німеччиною [9]. Автор досліджує, як країни Балтії відновили свою державність і перетворилися на членів Європейського Союзу.

До узагальнюючих робіт слід віднести монографію американського професора Тойво У. Раун (народився в Естонії), що містить всебічний огляд історії Естонії від давніх часів до кінця ХХ ст. Окремий розділ присвячений аналізу демократичного транзиту країни в посткомуністичний період [10].

Викликають неабиякий інтерес наукові напрацювання Т. Саартса – доцента Таллінського університету. Дослідницькі інтереси вченого зосереджені на політичних партіях, партійних системах, питаннях демократизації в Центральній та Східній Європі. В цьому контексті важливою є наукова розвідка вченого, що стосується комуністичної спадщини та створення естонської та латвійської партійних систем [11].

Чільне місце в естонській історіографії займають наукові праці Естонського інституту історичної пам'яті, що стосуються ідеології, історії створення та

методів укріплення радянського суспільного ладу, депортацій та терору радянського режиму в Естонії [12; 13; 14].

Вагомий внесок у вивчення досліджуваної нами проблеми здійснили українські вчені, зокрема науковці з ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» [15; 16]. На особливу увагу заслуговує колективна монографія співробітників Інституту «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» за загальною редакцією к.і.н., доц. А.Г. Бульвінського, передмова д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України А.І. Кудряченка [15], а також праці Т.В. Орлової [17; 18], що стосуються Естонії. Серед вітчизняних дослідників також слід виділити роботи А. Мазіної [19], М.Ю. Онацького [20], К.М.Вітмана [21].

На нашу думку, навіть з урахуванням зазначених робіт науковців вивчення питання подолання тоталітарного спадку в Естонії є недостатнім, оскільки спектр проблематики є дуже широким. У наведених працях, досліджуються окремі складові проблеми. Виходячи з цього, метою статті є спроба комплексного осмислення процесу подолання тоталітарного спадку в Естонії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Естонія відновила державну незалежність 20 серпня 1991 р., після «Співочої революції» та розпаду СРСР. Таким чином, після відновлення незалежності Естонська Республіка не будувала державу з початку, а проголосила себе правонаступницею Естонії, незалежність якої була проголошена 24 лютого 1918 р. Однак відповідно до таємного протоколу пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р. відбувся поділ балтійських земель між СРСР та Німеччиною, в результаті якого Естонія втратила свою державну незалежність і була примусово включена до складу СРСР 1940 р.[17, с. 36].

Для вірного розуміння подій та процесів, що відбувалися в Естонії, слід мати на увазі, що на відміну від переважної більшості країн, де були встановлені комуністичні чи фашистські тоталітарні режими, в Естонії ці режими були не «своїми», а окупаційними, встановленими насильно виходячи з угод між великими державами. Естонський народ вважав ці окупаційні режими чужими і чинив їм опір [4, с. 1].

Вже за перший рік радянської окупації комуністами було розстріляно, заарештовано та депортовано до Росії понад 60 тис. громадян Естонії тобто, близько 6% її населення. Втрата незалежності та ці жорстокості призвели до виникнення руху опору. Головними ідеологічними мотивуючими факторами якого були патріотичні прагнення відновлення незалежності Естонії, опір комуністичному терору та русифікації [4, с. 5-6].

В ЕРСР так само, як і в інших союзних республіках, здійснювалася примусова русифікація під гаслом інтернаціоналізації і формування «нової історичної спільноти – радянського народу» з тотальним домінуванням російської мови як мови міжнаціонального спілкування [17, с. 37].

До середини 1980-х рр. збройний опір до радянської влади був повністю придушений. Під час масових репресій до та після Другої світової війни було заарештовано та вивезено до сибірських концентраційних таборів близько 80 тис. та депортовано до Росії майже 40 тис. жителів тобто, близько 12% населення. Більшість, що залишилися з них живими, а це склало близько 50%, на той час, вже повернулася, але етнічними чистками було змінено демографічну структура населення. У довоєнній Естонії естонці склали 97%, натомість у 1980-х рр. –64%, в Таллінні росіян стало більше 50%, а в деяких містах (Нарва, Палдіскі) та повітах (Іда-Вірумаа) їх була абсолютна більшість. Більшість естонського народу втратила надію на відновлення незалежності, змирилася з окупацією і намагалася пристосуватися до радянської влади. Виникла загроза асиміляції естонської нації. Однак курс на перебудову та гласність, оголошений М.С. Горбачовим відкрив можливість нового піднесення національної самосвідомості та масового народного руху проти русифікації [4, с. 7].

Першим виник наприкінці 1986 р. рух охорони старожитностей, який фактично став кампанією боротьби за національні цінності, швидко поширився та охопив всі верстви естонського населення. У 1988 р. визвольний рух в Естонії розділювався на два напрями. У першому ключову роль відігравали прогресивно мислячі естонці комуністичної партії, які вважали, що свободу можна досягти поступовим шляхом через демократизацію радянської системи та законного виходу з СРСР. Другий – більший радикальний напрям, який очолили колишні дисиденти, політв'язні та молоді гуманітарії, ставив за мету – кінець радянської окупації та відновлення (реституцію) Естонської Республіки, анексованої СРСР 1940 р. Навесні 1988 р. виникла ідея створення Народного фронту (задумана компартією та КДБ для приборкання народного руху та спрямування його в русло мирних фасадних реформ Радянського Союзу). Однак ця ідея в Естонії вийшла з-під контролю творців і Народний фронт став виразником справжніх інтересів та вимог народу. Керівниками його стали прихильники першого напрямку. Другий напрям був представлений головним чином Товариством охорони старожитностей, яке на той час фактично стало масовою політичною організацією, та заснованою влітку 1988 р., хоч і без дозволу влади, але відкрито, першою опозиційною політичною Партією національної незалежності Естонії (ПННЕ). Незважаючи на очевидні принципові розбіжності між обома напрямами національно-визвольного руху, відкритої ворожнечі між ними не виникло і багато заходів було організовано об'єднаними зусиллями [4, с. 8].

16 листопада 1988 р. Верховна Рада Естонської РСР ухвалила «Декларацію про суверенітет Естонської РСР». У депутатів вистачило мужності так вчинити та стати першими в СРСР. Вони не сумнівалися, що громадяни Естонії підтримають декларацію. Станіслав Шушкевич, білоруський державний діяч (1991-1994 рр. – голова Верховної ради Республіки Білорусь), виступаючи на

Міжнародній конференції з нагоди 30-ї річниці прийняття Декларації про суверенітет Естонії (Таллінн, 16 листопада 2018 р.) підкреслив, що естонські депутати та керівники, які взяли на себе відповідальність ухвалення вищезгаданої Декларації, були здебільшого спочатку естонцями, а потім – вимушеними комуністами, і порівнюючи із ситуацією у Білорусі, зазначив наступне: «наші – навпаки: спочатку комуністами, потім – початківцями усвідомлювати своє походження білорусами» [1, с. 36]. Акцентуючи увагу на тому, що саме Естонська РСР першою проголосила про свій суверенітет, С. Шушкевич наголосив, як естонська Декларація продемонструвала, що народ маленької країни може бути великим [1, с. 38].

Особливо слід відзначити організовані Народним фронтом співочі свята, на які збиралися співати патріотичні пісні десятки тисяч людей, мирні акції протесту, і завдяки яким події 1988-1991 рр. в Естонії стали називати «Співочою революцією».

Навесні 1990 р. відбулися вибори та скликання Естонського Конгресу як представницького органу громадян Естонської Республіки. 20 серпня Верховна Рада прийняла узгоджене з Естонським Комітетом (керівний орган Естонського Конгресу) рішення – відновлення незалежності Естонської Республіки, анексованої 1940 р. Так як, Верховна Рада була адміністративним органом окупаційної радянської влади, а Естонський Конгрес стихійним самодіяльним представницьким органом громадян Естонської Республіки, який не вважав себе правочинним бути законодавчими зборами, було вирішено створити на паритетних засадах Конституційну Асамблею: 30 членів від Верховної Ради, 30 – від Естонського Комітету. Метою Асамблеї стало опрацювання нового Основного Закону Естонської Республіки, подання його на плебісцит і після плебісциту упродовж літа 1992 р. організація виборів до легітимного законодавчого органу – Рійгікогу (парламенту) [4, с. 9-10].

Історичну пам'ять Естонії, як і інших країн Балтії, не спромоглася викривити радянська пропаганда. Досвід існування незалежної держави суспільство сприймало крізь призму історичної пам'яті – ідеалізацією дорадянського періоду власної історії. Однак разом із тим досить сильно відчувалася травма від періоду радянської окупації. В Естонській Республіці було і є усвідомлення того, що «чорна» сторінка життя – це була радянська окупація [22].

Надзвичайний і Повноважний Посол Естонії в Україні Лаурі Лепік (2011-2012 рр.) в інтерв'ю виданню «Український тиждень» від 23 лютого 2012 р. зазначив: «1991 р. ми не розпочали всього з нової чистої сторінки, не забули, що трапилося в минулому. Все залежить від індивідуальності й віку. Кожна естонська сім'я може розповісти свою власну історію про радянські репресії проти її кривих у 1940-х роках і пізніше, коли наших співвітчизників убивали або засиляли до Сибіру. Це жива пам'ять, про яку в часи окупації нам не було дозволено говорити вголос, але яка переходила від покоління до покоління в колі друзів і родини» [23].

Після відновлення незалежності дилеми «Схід-Захід» не виникало ні у керівництва держави, ні в естонському суспільстві. Естонці завжди усвідомлювали свою приналежність до європейської цивілізації, тому питання вступу до СНД не підіймалося. Головною метою було визначено приєднання до Європейського Союзу, що було задекларовано у 1993 р. Варто зауважити, що зовнішньополітичний курс Естонії на євроінтеграцію багато в чому визначив напрями та особливості її внутрішньої політики.

Естонія пройшла три послідовні етапи трансформації від комуністичної системи до національної демократії європейського зразка, завдяки чому швидко позбулася тоталітарного спадку, радянської окупації. Перший етап (1991-1995 рр.), який вона подолала найшвидше з усіх країн Балтії, містив в собі радикальні й болючі реформи у стилі «шокової терапії», що передбачали відмежування країни від радянського тоталітарного минулого, відновлення конституційного порядку на засадах державотворчої традиції міжвоєнної доби, розбудова нових владних інституцій, створення ліберально орієнтованої економіки, демократизація суспільства. Важливим фактором змін в Естонії став чинник російської загрози, який естонці відчували після десятиліть репресій доволі сильно. Він сприяв консолідації нації навколо програми радикальних реформ, які пропонувала правочентристська коаліція. Ключова мета естонських перетворень полягала в поверненні до національних цінностей та у швидкій інтеграції до західних структур – економічних, політичних та безпекових [24].

Другий етап був пов'язаний із початком переговорного процесу з ЄС, в який Естонія ввійшла першою серед пострадянських країн, діставши ще 1997 р. запрошення на вступ до Євросоюзу, а 2002 р. – до НАТО. Чіткий курс на євроатлантичну інтеграцію створив консенсус серед еліти щодо необхідності запровадження подальших політичних та економічних змін, модернізації та вестернізації економіки й держустанов. Третій етап стартував із вступом Естонії до ЄС 1 травня 2004 р. та сприяв стрімкому зростанню річного ВВП на особу та соціальних стандартів життя. У підсумку було загалом завершено перехід від посткомуністичної до національної європейської держави сучасного зразка. У 2011 р. Естонія першою з пострадянських країн приєдналася до зони євро [24].

Процес де радянізації відбувався в Естонії за трьома напрямками: політичний, тобто люстрація, економічний – реституція (повернення майна, конфіскованого радянським режимом), і судовий та моральний – дослідження та засудження комуністичних злочинів [22].

Перший прем'єр-міністр Естонської Республіки Март Лаар (1992-1994 рр.) здійснив радикальні кроки, що прискорили процес дерадянізації Естонії: проведена реформа уряду та держслужби, була звільнена значна кількість держслужбовців, змінена система інституту майна, проведена приватизація. Колишніх комуністів усунули від влади, зокрема, і з метою уникнення корупції, адже старі радянські кадри могли перенести її у нові владні кабінети.

Варто зауважити, що в країні були повністю змінені еліти. Можна сказати, що відбулося переливання крові. Нове покоління відразу принесло нові цінності [22].

Впровадженню нової моделі держслужби й набору нових кадрів в Естонії сприяло те, що патріотично настроєні молоді громадяни були готові працювати у державній службі молодій країні. Саме тому 2002 р. Естонія отримала 32-річного прем'єр-міністра. Міністри закордонних справ було тоді лише 28 років, а декотрим послам по 25, і їм довелося працювати зі своїми колегами з інших країн, удвічі старшими. Лаурі Лепік наголосив, що це був свідомий вибір: «На зорі незалежності ми були недосвідченими, однак поєднали цю недосвідченість із сильним бажанням розбудувати незалежну Естонію. Таким тоді був загальний настрій. Тому за відносно короткий проміжок часу ми повністю оновили кадровий склад державних служб. Це одне з наших головних надбань за останні 20 років історії» [23].

Одним із ключових моментів стало прийняття новітньої, європейської за змістом конституції на референдумі 28 червня 1992 р., в якій не було місця радянським правовим нормам. Конституція базується на правових нормах, що діяли на території Естонії до радянської окупації.

Реформування політичної системи передбачало насамперед вибір форми правління та виборчої системи, а також формування на її основі представницької влади з цінностями західної демократії. Спочатку Естонія визначилася з формою правління – стала парламентською республікою. Естонський парламент – Рійгікогу однопалатний (101 член). Наступним кроком став перехід до пропорційної системи виборів з дотриманням міжнародних виборчих стандартів, що свідчило про перехід до багатопартійної системи і становлення демократичного режиму [19, с. 387-388].

20 червня 1992 р. відбулася грошова реформа, було запроваджено естонську крону. 20 вересня 1992 р. відбулися вибори до Рійгікогу. Перехідний період закінчився і незалежність Естонської Республіки було відновлено шляхом реституції [4, с. 10].

На виборах переміг блок правих та національно налаштованих партій. Демократична партія праці, яка була створена на базі Естонської комуністичної партії, не перевищувала 5% поріг поданих за неї голосів та залишилася за дверима парламенту. На парламентських виборах 1995 р. Вони також не потрапили до Рійгікогу. Утворений після виборів 1992 р. коаліційний уряд приступив до відновлення та формування конституційних державних структур Естонської Республіки [4, с. 10-11].

Естонія (як і Латвія) є єдиними країнами серед нових членів ЄС, де комуністичні партії-спадкоємці не вижили або відіграють абсолютно мізерну роль у сучасній партійній політиці. Це насправді унікальний випадок у порівнянні з рештою країн Центрально-Східної Європи, оскільки в більшості посткомуністичних країн комуністичним партіям вдалося вижити. Також ліві

партії Естонії, особливо соціал-демократи, були традиційно досить слабкими. Примітно, що в Естонії при владі не було жодного лівого уряду з 1992 р. – усі провідні партії урядових коаліцій були правими. Естонській соціалістичній робітничій партії (пізніше названій лівою партією) вдалося отримати представництво в парламенті (2% місць) у 1999 р., і це був останній раз, коли вони отримали представництво в законодавчому органі [11, с. 116, 121].

Соціал-демократична партія Естонії зазвичай отримує 10-15% голосів і лише, починаючи з 2011 р. набула більшої популярності. Основна ліва партія Естонії, Центристська партія, ідентифікує себе швидше як соціал-ліберальна партія. До того ж, як і в Латвії, переважна більшість виборців Центристської партії є російськомовними. Отже, навіть якщо Естонська центристська партія розглядається як головна ліва партія в країні, її також можна вважати партією етнічних меншин: її підтримка серед етнічних естонців є відносно скромною, оскільки вона черпає свою підтримку переважно з російськомовної меншини. Жодна з вище згаданих лівих партій ніколи не формувала уряд [11, с. 122].

Естонія здійснила значні перетворення у сфері місцевого самоврядування, орієнтуючись на досвід муніципальних реформ скандинавських країн та Німеччини і вже до середини 1990-х рр. мала позитивні зміни у вказаній сфері. Перебудові місцевого самоврядування сприяло закріплення відповідних норм на конституційному рівні та адміністративно-територіальна реформа, викликана неефективністю радянської системи адміністративно-територіального поділу [19, с. 390].

Процес економічних змін в Естонії у 1990-і рр. включав лібералізацію цінової політики та господарської діяльності, запровадження нової валюти – естонської крони та валютної ради, що передбачало вільний обмін національної валюти за чітко фіксованим курсом, реорганізацію механізму управління банківською системою Естонії. Кроки, які були вжиті в межах функціонування режиму валютної ради, дозволили мінімізувати негативні наслідки світової фінансової кризи 1997-1998 рр. і сприяли поступовому економічному зростанню в країні, яке спостерігалось з кінця 1990-х рр. [20, с. 73].

Важливим кроком в межах переходу до ринкової моделі економіки в Естонії стала приватизація державної власності. Особливістю процесу приватизації в Естонії стало її чітке законодавче регулювання. Саме завдяки цьому вдалося уникнути низки фінансових пірамід і ваучерних аукціонів. Під час приватизації в Естонії нестача внутрішніх коштів компенсувалася шляхом залучення іноземних (шведський, фінський та ін.) капіталів. У зв'язку з тим, що в перші роки після здобуття незалежності одним із ключових завдань для естонського керівництва було залучення зовнішніх інвестицій, саме іноземні (передусім західні) компанії мали стати основними власниками більшості державних виробничих закладів Естонії. Процес приватизації в Естонії відрізнявся порівняно високим ступенем відкритості [20, с. 73-74].

Свою специфіку мала в Естонській Республіці також і система роздержавлення житлового фонду. Зокрема, процес приватизації житла відбувався з урахуванням трудового стажу кожного мешканця країни.

Складовою відновлення інституту приватної власності в країні стала реституція. Цей процес мав також і політико-ідеологічне навантаження. Після 1991 р. розпочався процес повернення колишнім власникам їхнього майна, яке було націоналізовано в радянський період [20, с. 74].

Зазнала змін і географія зовнішньоекономічних зв'язків Естонської Республіки. Якщо в перші роки після здобуття незалежності основним економічним партнером Естонії виступала Росія, то починаючи з другої половини 1990-х рр. – держави Північної Європи [20, с. 79].

Запровадження електронного врядування стало характерною ознакою розбудови новітньої держави в Естонії. У державному секторі ще в 1993 р., спираючись на австрійський досвід, був ухвалений спеціальний закон і створено електронні реєстри землі та нерухомості. На початку 2000-х рр. було запроваджено особисту електронну ідентифікаційну картку, завдяки якій стало можливим за допомогою інтернету голосувати під час виборів, керувати своїми заощадженнями в банках, подорожувати Євросоюзом без паспорта. Водночас було комп'ютеризовано й забезпечено доступом до інтернету всі школи, містечка та села Естонії. Уперше електронне голосування відбулося в країні 2005 р. Під час парламентських виборів 2011 р. Його обрали для себе вже 20-25% естонців. Сучасна Естонія є визнаним європейським лідером за створенням системи електронного врядування, а також за високим рівнем впровадження інформаційних технологій у державне управління. На естонський досвід інформаційних технологій орієнтується низка країн [25].

Після здобуття незалежності Естонія повністю відмовилася від залишків системи безпеки СРСР, і вирішила створити нову власну, що ґрунтується на правовій основі. Так, спершу естонцям довелося формувати нову армію. Останні російські війська залишили країни Балтії 1994 р., а 2004 р. Естонія вступила до НАТО.

Кроками до посилення національної безпеки й оборони в країнах Балтії стало створення Baltbat – трінаціонального миротворчого підрозділу (1994 р.). Об'єднаний Балтійський військово-морський ескадрон (Baltron) було створено в 1997 р. для розширення можливостей Балтійських військово-морських сил та координації виконання різних морських завдань. Штаб-квартира Baltron знаходиться в Естонії. Балтійська мережа повітряного нагляду (Baltnet) була створена в 1996 р. для збору та координації інформації про нагляд за повітряним простором. Балтійський коледж оборони (Baltdefcol) заснований у 1998 р. для підготовки кадрів штатних офіцерів та цивільних осіб. Коледж знаходиться в Тарту, Естонія. Усі ці підрозділи від самого початку формувалися за відповідними стандартами НАТО і повсякчас підкреслювали прагнення членства [15, с. 255].

За роки незалежності Естонія брала участь у воєнних та миротворчих операціях у Боснії та Герцеговині, Косово, Лівані, Іраку.

Нові естонські спецслужби (Kaitsepolitsei – відповідальна за національну безпеку, Teabeamet – закордонна розвідка) були фактично створені з нуля з великими труднощами, викликаними відсутністю фахівців та досвіду. Нині ці труднощі переважно подолані.

У вересні 1991 р. прем'єр-міністр Естонії та голова КДБ СРСР уклали договір про ліквідацію КДБ в Естонії до 1 грудня того ж року і передачу його справ та майна естонському уряду. До того часу особові справи персоналу, агентури та справи, що стосувалися оперативної діяльності КДБ на території Естонії, були вже вивезені в Росію. Естонії, окрім майна було передано лише 28,5 тис. архівних справ політичних висновків, деякі звіти та діловодство, що представляли в основному історичний та науковий інтерес [4, с. 11].

Для морального очищення суспільства Рійгікогу прийняв наприкінці 1995 р. закон про прийняття на облік осіб, що були співробітниками або інформаторами спецслужб, розвідок та контррозвідок країн, що окупували Естонію, тобто – Німеччини та Радянського Союзу. У законі було наведено повний перелік всіх таких організацій цих країн. Законом було передбачено, що особи, які добровільно з'являться до поліції безпеки в термін до 1 квітня 1996 р. та дадуть свідчення про свою діяльність у зазначених організаціях, стануть під захист закону. Це означало, що їхні особи стають державною таємницею і не можуть бути оприлюднені державою (якщо ця особа не винна у злочинах проти людяності, військових чи кримінальних злочинах, скоєних ним під час виконання завдань у цих організаціях). До зазначеного терміну до поліції безпеки з'явилося з зізнаннями 1153 особи. Після 1 квітня 1996 р. Поліція безпеки стала публікувати імена відомих їм співробітників спецслужб окупантів, які самі не зізналися про свою діяльність [4, с. 12].

У 1992 р. був ухвалений закон про клятву совісті. Цим законом встановлювалося, що людина, яка претендує на високу посаду в державних структурах або висуває свою кандидатуру в Рійгікогу, повинна власноручно писати присягу, що вона не співпрацювала зі спецслужбами держав, які окупували Естонію і не брала участі у переслідуваннях громадян Естонії [4, с. 12]. За фальшиві свідчення було передбачено кримінальну відповідальність. Однак, закон виявився не надто ефективним, адже перевірити правдивість присяги громадян було неможливо. Як зазначалося вище – усі важливі джерела, зокрема файли агентів, були вивезені до Росії.

Естонія засвоїла складні історичні уроки для подолання тоталітарної спадщини. З початком пострадянського періоду в Естонії добре усвідомили інструменти впливу Росії – питання мови та маніпуляції історичними фактами, саме тому в країні є чітка позиція щодо трактування історичних подій і вирішення мовних питань, які безпосередньо стосуються захисту національних інтересів Естонії.

Дерадянзації в країні сприяла єдина державна мова і закон про громадянство. У 1995 р., намагаючись відмежуватися від Росії, в країні був прийнятий Закон про громадянство Естонської Республіки, згідно якого громадянство можуть автоматично отримати нащадки тих, хто мешкав на території незалежної Естонії у міжвоєнні роки (таких на момент здобуття незалежності було близько 62%), а більша частина представників нетитульної нації Естонії отримали статус негромадян, які отримали право натуралізуватися. Головною передумовою натуралізації стало володіння естонською мовою [21, с. 60].

Варто наголосити, що не політичні впливи і фінанси допомагають отримати громадянство Естонії, а знання державної мови, конституції та історії цієї держави.

В Естонії розуміли, що саме мовна політика є наріжним каменем відтворення етнічної палітри Естонії початку 1940-х рр., оскільки саме вона стала механізмом її розмивання. Результатом тривалої русифікації стало те, що естонська мова почала зникати з освіти, з громадського життя в цілому. Перший закон про мову був прийнятий у 1989 р. Цей закон мав на меті розпочати трансформаційний процес зміни мовної ієрархії в Естонії, хоча він і надавав естонській мові статусу єдиної державної. З точки зору політичної доцільності застосування закону 1989 р. базувалося на принципі естоно-російського білінгвізму, який вимагав від працівників певних професій знання як естонської, так і російської мови [21, с. 58-59]. У 1995 р. було ухвалено новий закон про мову, в якому естонську мову визнано єдиною державною, а всі інші мови вважають іноземними.

Мовна політика Естонії мала чітке етнонаціональне завдання – відродження Естонії як держави естонців. Варто наголосити, що в основу формування естонської нації було покладено мовний, а не етнічний критерій. Офіційне завдання мовної політики полягало у відновленні вживання естонської мови в усіх сферах життєдіяльності держави і суспільства. Мовне законодавство також вплинуло на процес формування естонської еліти через перерозподіл влади на користь титульного етносу і заміну у владі представників російського етносу завдяки володінню мовою як головному критерію при обійманні будь-якої посади [21, с. 55, 61].

В 1991 р. в Естонії був створений департамент мови при Міністерстві освіти, з 1998 р. згадана структура стала називатися Мовною інспекцією, метою якої є захист естонської мови на державному рівні. Обов'язком інспекції є нагляд за виконанням Закону про мову, а також інших правових актів, що регулюють застосування державної мови. Інспектори здійснюють перевірку персоналу на знання естонської мови в різних установах: державних, громадських, приватних [26].

Однак за для забезпечення вимог, пов'язаних з підготовкою до вступу в ЄС, Естонія значно пом'якшила національне законодавство – передусім закон «Про громадянство» та закон «Про мову» [15, с. 254].

Більшість громадян країни переконані, що Естонія має підтримувати національну ідентичність, не зважаючи на те, що в країні мешкає багато росіян, які не мають громадянства, оскільки державну мову вивчати не хочуть.

В Естонії працюють як естономовні, так і російськомовні школи (приблизно 75% і 25%). Особливо багато російськомовного населення проживає на північному сході Естонії, що межує з Росією. Наприклад, у м. Нарва, понад 90% населення є російськомовним. Але в Естонії немає окремих регіонів, де діють інші закони. Закон про мову – один для всієї країни. Один і той самий закон діє і в Талліні і в Нарві [26].

Перехід на навчання у школах лише естонською здійснюватимуть у межах розробленого «Плану розвитку естонської мови», який охоплює період з 2021 по 2035 рр. Усі предмети в навчальних закладах викладають тільки державною мовою. У російськомовних школах перехід на навчання естонською мовою буде поступовим упродовж зазначеного періоду.

Естонія на державному рівні зберігає пам'ять про радянські репресії. 14 червня країни Балтії спільно відзначають День пам'яті жертв комуністичних репресій, яких зазнала більшість балтійських родин. Особливо масовими були депортації до Новосибірської обл., Казахстану, Комі АРСР [17, с. 38-39]. Комуністична символіка (не користувалася популярністю серед естонців і раніше) стала нагадуванням про роки національного поневолення. Існує низка монументів жертвам радянських репресій. В Естонії здійснюється велика робота для того, щоб виявити, де були розташовані концтабори, розшукати могили і вшанувати пам'ять загиблих естонців.

В 2007 р. уряд Естонії ухвалив рішення про перенесення радянського меморіалу із пагорбу Тинісмяги в центрі Таллінна, присвяченого радянським воїнам, загиблих 1944-го р. в боях за столицю, відомого як «Бронзовий солдат». Демонтаж пам'ятника (був відкритий 1947 р.) і перенесення його на військове кладовище, а також перепоховання полеглих радянських військовослужбовців спричинило масові заворушення у центрі естонської столиці (інспіровані Росією, події увійшли в історію як «Бронзова ніч»).

Варто зауважити, що доля меморіалу та захоронення стала предметом запеклих дискусій ще з 1990-х рр. Частина естонців вважала його символом радянської окупації, наголошуючи, що пам'ятнику радянським визволителям не може бути місця в Таллінні. Адже 1944 р. Естонія не була звільнена: німецька окупація була змінена на радянську. Саме тому, уряд Естонії і прийняв рішення про перенесення пам'ятника.

Дослідженням окупаційних періодів та злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Естонії та поширенням інформації про них у 1990-х рр. почали займатися багато державних та громадських

організацій. Було порушено кілька кримінальних справ за фактом скоєння злочинів проти людства, але слідство за ними ускладнено тим, що немає наявності всіх документів та виїзд винуватців [4, с. 17-18].

У 1992 р. парламент створив Державну комісію з розслідування злочинів окупаційних режимів. Кінцевою метою цих розслідувань стало видання «Білої книги» – наукового огляду збитків, завданих естонському народові у період радянської й нацистської окупації. В цьому напрямі також розпочали свою роботу Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людства; Фонд Кістлера-Рітсо, приватний благодійний фонд, створений для організації Музею окупацій та свободи Vabamu; Бюро реєстрації репресованих осіб в Естонії при Союзі протиправно репресованих осіб «Мементо», що займається складанням та опублікуванням переліків репресованих осіб (інституція виконує свою роботу з допомогою добровільних пожертвувань та отримує невелику дотацію від держави); та ін. [4, с. 14-15].

Дослідженням міжнародних злочинів та порушення прав людини, вчинених тоталітарними режимами в Естонії, а також ідеологій, які породили такі режими займається Естонський інститут історичної пам'яті. Метою Установи було визначено надання громадянам Естонії всебічних та об'єктивних знань про права людини в Естонії під час радянської окупації [27].

За своєю структурою Естонський інститут історичної пам'яті був схожий на Естонську міжнародну комісію з розслідування злочинів проти людства, також відому як Комісія Макса Якобсона, засновану президентом Леннартом Мері в 1998 р., яка розслідувала злочини проти людства, скоєні в Естонії під час німецької та радянської окупації, на основі визначень геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. Комісія Макса Якобсона не була судовим органом. Метою історичного розслідування Комісії було з'ясувати, які злочини були скоєні та їхнє історичне походження [27].

З розслідуванням злочинів проти людства Комісією було опубліковано три звіти: «Радянська окупація в Естонії 1940-1941» (опубл. 2004 р.); «Німецька окупація в Естонії 1941-1944» (опубл. 2001 р.); «Радянська окупація в Естонії з 1944 р.» (опублік. 2008 р.). Дослідження, які лягли в основу звітів Комісії, були опубліковані у формі двох книг: «Естонія 1940–1945. Звіти Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства» (Таллінн, 2006 р.), «Естонія з 1944 р. Доповіді Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства» (Таллінн, 2009 р.) [27].

Комісія Макса Якобсона, досягши своєї мети завершила роботу і припинила свою діяльність на засіданні в грудні 2008 р. [27].

Естонський інститут історичної пам'яті продовжує роботу вище зазначеної Комісії з дослідження радянської доби в історії Естонії. Однак дослідження ж Естонського інституту історичної пам'яті виходять за рамки, встановленого для досліджень Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти

людства, оскільки Установа також збирає дані про такі порушення прав людини, вчинені під час радянської окупації, які за юридичним визначенням не є злочинами проти людяності. З цієї причини Естонський інститут історичної пам'яті обрав Загальну декларацію прав людини, прийняту ООН у 1948 р., як правову основу для свого історичного дослідження. Інститут детально вивчає життя за радянських часів, а також підтримує збір спогадів, щоб точно та без ідеологічних упереджень визначити, як і в якій мірі порушувалися права людини в Естонії. Інститут також покликаний допомогти громадянам Естонії краще зрозуміти, що їм самим чи їхнім батькам, дідусям довелося пережити під час радянської окупації. Зусиллями співробітників Інституту видано низку наукових праць на відповідну тематику [27].

У 2017 р. Інститут об'єднався з фондом Unitas у нову організацію, яка поєднує наукові дослідження антилюдських режимів (раніше відповідав Естонський інститут історичної пам'яті) з підвищенням обізнаності у суспільстві (раніше відповідав фонд Unitas). Нова організація продовжує називатися Естонський інститут історичної пам'яті. Фонд Unitas (раніше мав назву Фонд розслідування комуністичних злочинів) був заснований у 2008 р. Упродовж своєї діяльності (2008-2017 рр.) Фонд Unitas зосереджувався на таких напрямках роботи: 1) освіта та підвищення обізнаності (підготовка вчителів, молодіжних працівників; розробка інформаційних та навчальних програм, матеріалів щодо новітньої історії та прав людини; організація конференцій та публічних дискусій, підтримка дослідницької роботи шляхом надання стипендій студентам і дослідникам); 2) зміцнення мереж міжнародного співробітництва (фондація сприяла співпраці між викладачами, істориками, громадськими та приватними організаціями в регіоні Балтійського моря; співпрацювала з різними організаціями та науковими установами Європи, США, Канади); 3) організація пам'ятних заходів (фонд організував масові заходи та надавав публічну інформацію щодо вшанування пам'яті жертв комунізму та нацизму) [27].

В Естонії створений Меморіал жертвам комунізму, що присвячений усьому естонському народу, який постраждав від терору Радянського Союзу. Меморіал складається з двох частин – місця з іменними табличками жертв (Подорож) і символічного Домашнього саду з інформативними текстами та локаційними каменями, що позначають місця терору. Частиною Меморіалу є пам'ятник естонським військовим офіцерам, які стали жертвами комуністичного терору. Імена понад 22 тис. осіб, які так і не повернулися додому, виписані на табличках з іменами Подорожі, символізуючи нещадну силу тоталітарної системи. Невід'ємною частиною меморіалу є електронна база даних, якою керує Естонський інститут історичної пам'яті та оновлює її відповідно до результатів досліджень [27].

Ведучи мову про подолання тоталітарного спадку в Естонії слід зупинитися на створенні нового музею – Музею окупацій та свободи Vabamu. Завдяки

Фонду Кіслера-Рітсо з кінця 1990-х рр. розпочалося будівництво музею в Таллінні (відкриття відбулося у 2003 р.). Патронат над створенням установи взяв президент Естонської Республіки у 1992-2001 рр. Леннарт Мері. Ще на початку 1990-х рр. ініціатори створення установи звернулися до співвітчизників у Республіці та за її межами з проханням про надання свідчень, історичних світлин, відео, артефактів-свідків епохи, а також фінансову підтримку. Мета музею полягає в тому, щоб не лише ознайомити з новітньою історією народу Естонії від окупації до свободи, але й надихнути відвідувачів замислитися над цінністю свободи, відстоювати її та справедливість. В музеї експозиції присвячені окупаційним періодам історії Естонії у 1940-1991 рр. У своїй роботі зі збирання колекцій музей Vabamu фокусується на чотирьох основних напрямках: окупація, опір, відновлення та свобода [28].

У музей потрапляють через невеликий березовий гай, який увічне пам'ять людей, які загинули внаслідок злочинів окупації. Стіни будівлі виготовлені зі скла, щоб дати відвідувачам почуття свободи та прозорості, яких не вистачало в епоху окупацій. У музейній колекції є близько 40 тис експонатів. За роки існування музею тисячі людей розповіли свої історії та пожертвували цінні предмети. У колекцію надійшли написані в Сибіру на бересті рідкісні листи та записники, предмети, виготовлені в таборах ГУЛАГу, експонати з діяльності руху опору в Естонії [28].

Музей займається організацією різних виставок. Однією з останніх таких стала інтерактивна пересувна виставка «Естонія знову набула незалежності: 30 років свободи та відповідальності», яка присвячена Естонії та демократії, свободі. Виставку було створено у 2021 р. до річниці відновлення незалежності країни. Жителі 15 міст по всій Естонії мали можливість відвідати її. Мета Vabamu – за допомогою таких заходів нагадати, що свобода і демократія не є чимось само собою зрозумілим. Внесок кожної людини у побудову та підтримку незалежної демократії дуже важливий [28].

Таким чином, на початку 1990-х рр. в Естонії відбулася ліквідація окупаційного режиму та відновлення незалежності Естонії. Вдалося уникнути заворушень і надалі під час відновлення конституційного порядку та державних структур. В країні відбулася зміна політичної еліти внаслідок вільних виборів. Були збудовані нова законодавча база та економічна система, розпочалася розбудова засад громадянського суспільства з діючими демократичними свободами та порядком, що надали їй можливість претендувати на інтеграцію до спільноти західної демократії вже в останньому десятиріччі ХХ ст.

Успіх дерадянізації Естонії за період відновлення її незалежності зумовлений повною відмовою від залишків системи СРСР. Естонія доклала значних зусиль для створення власної системи національної безпеки, створивши майже з нуля спецслужби, армію, і досягнувши стандартів НАТО, у 2004 р. зуміла вступити до Північноатлантичного альянсу. Важливо те, що керівництво країни проявило

чітку позицію захисту національних інтересів Естонії, зокрема, і у вирішенні історичних і мовних питань.

Для виявлення у суспільстві осіб, що були співробітниками або інформаторами спецслужб країн, які почергово окупували Естонію, були прийняті спеціальні закони. Також в країні було порушено кілька кримінальних справ за фактом скоєння злочинів проти людства. Естонія на державному рівні зберігає пам'ять про радянські репресії. Дослідженню окупаційних періодів та злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Естонії приділена велика увага як з боку держави, так і громадських установ. В цьому контексті варто відмітити діяльність Естонської міжнародної комісії з розслідування злочинів проти людства, Естонського інституту історичної пам'яті. Опубліковано низку звітів, наукових праць, створено багато спеціалізованих виставок, проводиться просвітницька робота з підвищення обізнаності у суспільстві щодо відповідної тематики. Створено Музей окупацій та свободи Vabamu, Меморіал жертвам комунізму, також заплановано створення Міжнародного музею жертв комунізму. Музей планується створити в Таллінні під керівництвом Естонського інституту історичної пам'яті за підтримки уряду Естонії та провідних установ пам'яті в Європі та за її межами.

На сучасному етапі досвід модернізаційних змін в цій країні вважається найбільш успішним серед країн пострадянського простору. Саме тому цей досвід є дуже корисним для наслідування і в Україні, так як Естонії вдалося здійснити рішучі кроки для подолання практик радянського минулого, розбудови держави на базі національних і європейських цінностей, реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Однак для повного подолання тоталітарного спадку потрібно ще багато часу та зусиль і робота в цьому напрямі буде продовжуватися. Окремо варто зауважити, що з початком повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. Естонська Республіка рішуче засудила військову агресію РФ проти України, приєдналася до введених проти Росії санкцій, активно підтримує Україну на політичному та економічному рівні, надає військову та гуманітарну допомогу.

Список використаних джерел та літератури

1. Eesti Suveräänsusdeklaratsiooni 30. aastapäeva konverents Tallinnas 16. novembril 2018. Tervitused Ja Ettekanded. Международная конференция по случаю 30-й годовщины принятия декларации о суверенитете Эстонии. Таллинн, 16 ноября 2018 года. Материалы конференции (Conference on the 30th Anniversary of the Declaration of Estonian Sovereignty, Tallinn, November 16, 2018: Greetings and Presentations). 128 p. Tallinn 2019. Rahvusliku Arengu Fond. URL: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:397866/341002/page/4>
2. Ruutsoo R. The perception of historical identity and the restoration of Estonian national independence. *Nationalities Papers*. 1995. 23(1). P. 167-179.
3. Ruutsoo R. The Estonians: Identity of Small Nation in Past and Present. *Anthropological Journal on European Cultures*. 1997. Vol. 6. No. 1. Mare Balticum: Societies in Transition (II). P. 73-99.
4. Ааду Олль. Эстония под оккупацией тоталитарного режима и восстановление открытого общества. URL: https://www.humanrightsestonia.ee/wp/wp-content/uploads/2012/06/est_rus_occup.pdf

5. Tamm M. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. *Journal of Baltic Studies*. Vol. 39. No. 4. Special Issue: Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe (December 2008). P. 499-516.
6. Rakfeldt J. Home Environments, Memories, and Life Stories: Preservation of Estonian National Identity. *Journal of Baltic Studies*, 46(4). 2015. P. 511-542.
7. Kasekamp A. Political Change in Estonia during the 1990s. Vainio-Korhonen, Kirsi; Lahtinen, Anu (eds.) *History and Change*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.
8. Brüggemann K., Kasekamp A. The Politics of History and the War of Monuments in Estonia. *Nationalities Papers*. 2008. 36(3). P. 425-448.
9. Kasekamp A. A history of the Baltic states. Palgrave Essential Histories. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. 2010. 251 p.
10. Toivo U. Raun. Estonia and the Estonians. Hoover Institution Press; 2nd Edition, Updated 2nd, 2002. 366 p.
11. Tõnis Saarts. The ethnic-colonial communist legacy and the formation of the Estonian and Latvian party systems. *Trames*. 2016. 20(70/65). 2. P. 115-143
12. Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 3 (2021): Propaganda, Immigration, and Monuments. Perspectives on Methods Used to Entrench Soviet Power in Estonia in the 1950s-1980s. Ed. Meelis Saueauk and Meelis Maripuu. Tartu: Tartu University Press, 2022. 282 p.
13. Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 2 (2019): “Priboi” Files: Articles and Documents of the March Deportation of 1949. Ed. Meelis Saueauk and Meelis Maripuu. Tartu: Tartu University Press, 2020. 536 p.
14. Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 1 (2018). Eesti Mälu Instituudi toimetised 1 (2018): Sovietisation and Violence: The Case of Estonia. Ed. Meelis Saueauk and Toomas Hiio. Tartu: Tartu University Press, 2018. 336 pp.
15. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
16. Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 176 с.
17. Орлова Т.В. Культурно-історичні передумови формування зовнішньої політики сучасної Естонії. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 32-43.*
18. Орлова Т.В. Естонія за умов кризи кінця ХХ – початку ХХІ ст.: погляд історика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 2 (149). С. 50-55.
19. Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 16. С. 387-393.
20. Онацький М.Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії в пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*. 2020. № 12. С. 72-81. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-12_0-pages-72_81.pdf
21. Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 55-64.
22. Пилип Л. Те, що роблять із символами комунізму в Україні, неможливе в Естонії – правознавець. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/24905916.html>

23. Трегуб Г. Естонський здоровий глузд: посол Естонії в Україні Лаурі Лепік про шлях своєї країни до Євросоюзу. *Український тиждень*. 2012. № 9. URL: <https://tyzhden.ua/World/43799>
24. Локомотив дерадянзації. Досвід Естонії. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/World/76468>
25. Трегуб Г. Електронна демократія. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Society/25977>
26. Лазур В. «Ввічливий інквізитор». Як в Естонії працює мовна інспекція? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29823542.html>
27. Estonian Institute of Historical Memory. URL: <https://mnemosyne.ee/en>
28. Vabamu Museum of Occupations and Freedom. URL: <https://www.vabamu.ee/en>

References

1. (2019). Eesti Suveräänsusdeklaratsiooni 30. aastapäeva konverents Tallinnas 16. novembril 2018. Tervitused Ja Ettekanded. Международная конференция по случаю 30-й годовщины принятия декларации о суверенитете Эстонии. Таллинн, 16 ноября 2018 года. Материалы конференции (Conference on the 30th Anniversary of the Declaration of Estonian Sovereignty, Tallinn, November 16, 2018: Greetings and Presentations) [Mezhdunarodnaya konferentsiya po sluchayu 30-y godovshchiny prinyatiya resheniya o suverenitete Estonii. Tallinn, 16 noyabrya 2018 goda. Materialy konferentsii]. Tallinn. Rahvusliku Arengu Fond. [Online]. Available from: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:397866/341002/page/4> [In Estonian, Russian, English].
2. Ruutsoo, R. (1995). The perception of historical identity and the restoration of Estonian national independence. *Nationalities Papers*, 23(1), pp. 167-179. [In English].
3. Ruutsoo, R. (1997). The Estonians: Identity of Small Nation in Past and Present. *Anthropological Journal on European Cultures*. Mare Balticum: Societies in Transition (II), 6, (1), pp. 73-99. [In English].
4. Aadu, Oll. Eestiya pod okkupatsiyey totalitarnogo rezhima i vosstanovleniye otkrytogo obshchestva [Estonia under the occupation of a totalitarian regime and the restoration of an open society]. [Online]. Available from: https://www.humanrightsestonia.ee/wp/wp-content/uploads/2012/06/est_rus_occup.pdf [In Russian].
5. Tamm, M. (2008). History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. *Journal of Baltic Studies*, 39, (4), Special Issue: Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe, pp. 499-516. [In English].
6. Rakfeldt, J. (2015). Home Environments, Memories, and Life Stories: Preservation of Estonian National Identity. *Journal of Baltic Studies*, 46(4), pp. 511-542. [In English].
7. Kasekamp, A. (2004). Political Change in Estonia during the 1990s. *History and Change*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [In English].
8. Brüggemann, K., Kasekamp, A. (2008). The Politics of History and the War of Monuments in Estonia. *Nationalities Papers*, 36(3), pp. 425-448. [In English].
9. Kasekamp, A. (2010). *A history of the Baltic states*. Palgrave Essential Histories. Houndmills, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. [In English].
10. Toivo, U., Raun. (2002). *Estonia and the Estonians*. Hoover Institution Press; 2nd Edition, Updated 2nd. [In English].
11. Saarts, T. (2016). The ethnic-colonial communist legacy and the formation of the Estonian and Latvian party systems. *Trames*, 20(70/65), 2, pp. 115-143. [In English].
12. (2022). *Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 3 (2021): Propaganda, Immigration, and Monuments. Perspectives on Methods Used to Entrench Soviet Power in Estonia in the 1950s-1980s*. Tartu: Tartu University Press. [In English].
13. (2020). *Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 2 (2019): "Priboi" Files: Articles and Documents of the March Deportation of 1949*. Tartu: Tartu University Press. [In English].

14. (2018). *Proceedings of the Estonian Institute of Historical Memory 1 (2018). Eesti Mälu Instituudi toimetised 1 (2018): Sovietisation and Violence: The Case of Estonia*. Tartu: Tartu University Press. [In English].
15. (2020). *Intehratsiini vymiry transformatsii postradianskoho prostoru* [The integration dimensions of transformations of the post-soviet space]. Kyiv: DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”. [In Ukrainian].
16. (2020). *Istorychni peredumovy stanovlennia zovnishnopolitychnoi oriantatsii krain postradianskoho prostoru* [Historical prerequisites for the formation of the foreign policy orientation of the countries of the post-Soviet space]. Kyiv: DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”. [In Ukrainian].
17. Orlova, T. (2020). *Kulturno-istorychni peredumovy formuvannia zovnishnoi polityky suchasnoi Estonii* [Cultural and historical prerequisites for the formation of the foreign policy of modern Estonia]. *Istorychni peredumovy stanovlennia zovnishnopolitychnoi oriantatsii krain postradianskoho prostoru* [Historical prerequisites for the formation of the foreign policy orientation of the countries of the post-Soviet space]. Kyiv: DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”, pp. 32-43. [In Ukrainian].
18. Orlova, T. (2021). *Estoniia za umovkryzykintsia XX – pochatkuXXI st.: pohliad istoryka* [Estonia during the crisis of the late 20th and early 21st centuries: a historian's view]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Seriiia “Istoriia” [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. “History” series], 2 (149), pp. 50-55. [In Ukrainian].
19. Mazina, A. (2009). *Osoblyvosti demokratychnoho protsesu v krainakh Baltii* [Features of the democratic process in the Baltic States]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei* [Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about it], 16, pp. 387-393. [In Ukrainian].
20. Onatskyi, M. (2020). *Sotsialno-ekonomichni peretvorennia v Estonii v postradianskyi period: dosvid modernizatsiinykh zmin* [Socio-economic transformations in Estonia in the post-Soviet period: the experience of modernization changes]. *Biznes inform* [Business information], 12, pp. 72-81. [Online]. Available from: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-12_0-pages-72_81.pdf [In Ukrainian].
21. Vitman, K. (2006). *Movna polityka Estonii: dzherela i naslidky zastosuvannia* [Language policy of Estonia: sources and consequences of application]. *Politychnyi menedzhment* [Political management], 4, pp. 55-64. [In Ukrainian].
22. Pylyp, L. *Te, shcho zrobyty iz symvolamy komunizmu v Ukraini, nemozhlyvo v Estonii – pravoznavets* [What is done with the symbols of communism in Ukraine is impossible in Estonia – jurist]. *Radio Svoboda* [RadioLiberty]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/amp/24905916.html> [In Ukrainian].
23. Trehub, H. (2012). *Estonskyi zdorovy hluzd: posol Estonii v Ukraini Lauri Lepik pro shliakh svoiei krainy do Yevro soiuzu* [Estonian Common Sense: Estonian Ambassador to Ukraine Lauri Lepik about his country's path to the European Union]. *Ukrainskyi tyzhden* [Ukrainian week], 9. [Online]. Available from: <https://tyzhden.ua/World/43799> [In Ukrainian].
24. *Lokomotyv deradianizatsii. Dosvid Estonii* [The locomotive of de-Sovietization. Experience of Estonia]. *Ukrainskyi tyzhden* [Ukrainian week]. [Online]. Available from: <https://tyzhden.ua/World/76468> [In Ukrainian].
25. Trehub, H. *Elektronna demokratiia* [Electronic democracy]. *Ukrainskyi tyzhden* [Ukrainian week]. [Online]. Available from: <https://tyzhden.ua/Society/25977> [In Ukrainian].
26. Lazur, V. *“Vvichlyvyi inkvizytor”. Yak v Estonii pratsuiie movna inspektsiia?* [“Polite Inquisitor”. How does the language inspection work in Estonia?]. *Radio Svoboda* [Radio Liberty]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/29823542.html> [In Ukrainian].

27. Estonian Institute of Historical Memory. [Online]. Available from: <https://mnemosyne.ee/en> [In English].
28. Vabamu Museum of Occupations and Freedom. [Online]. Available from: <https://www.vabamu.ee/en> [In English].

Mudrievska I. Overcoming the Totalitarian Legacy in Estonia at the End of the 20th – Beginning of the 21th Century.

The features of the process of overcoming the totalitarian legacy in the Republic of Estonia at the end of the 20th – beginning of the 21th century are studied. It is revealed that in Estonia after the restoration of independence, the restoration of the constitutional order, state structures and the change of the political elite as a result of free elections had took place. It is described that a new legislative base and economic system were built in Estonia, and the development of the foundations of civil society began, which have enabled it to claim for integration into the Western democracy community already in the last decade of the 20th century.

It is noted that the success of the de-Sovietization of the Republic of Estonia is due to the complete abandonment of the remnants of the USSR system. It is revealed that Estonia made significant efforts to create its own national security system in the direction of creating its own security intelligence agencies, army and joining NATO, as well as protecting national interests in resolving language issues and obtaining Estonian citizenship.

It is noted that the Republic of Estonia preserves the memory of Soviet repressions at the state level. The study of the occupation periods and crimes of the communist and Nazi totalitarian regimes in Estonia has received a great attention from both the state and public institutions. In this context, it is worth noting the activity of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, the Estonian Institute of Historical Memory, Vabamu Museum of Occupations and Freedom, the Memorial to Victims of Communism, is also planned to be created the International Museum for the Victims of Communism.

It is emphasized that at the current stage, the experience of modernization changes in this country is considered the most successful among the countries of the post-Soviet space. It was concluded that this experience is very useful for following in Ukraine as well, since Estonia has taken decisive steps to overcome the practices of the Soviet past in the political, economic, and public spheres, build the state on the basis of national and European values, and reform all spheres of society's life.

Keywords: *Estonia, restoration, independence, totalitarian legacy, overcoming, reforms, integration.*